

ΕΝΟΤΗΤΑ 4: Εθνογραφικές εκπαιδευτικές πρακτικές

Εισαγωγή

Η ανάπτυξη του ανθρωπολογικού προβληματισμού γύρω από την εκπαιδευτική διαδικασία βασίζεται σε τρεις κυρίως παράγοντες: στο ενδιαφέρον των διαφόρων κρατών για τη διατήρηση ενός εθνικού χαρακτήρα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, στην αυξανόμενη πολιτισμική ποικιλία τόσο του εκπαιδευόμενου πληθυσμού όσο και των εκπαιδευτών και στη σταθερή απαίτηση για ίσες ευκαιρίες στην παροχή εκπαίδευσης σε όλα τα μέλη μιας κοινωνίας και ιδιαίτερα στους νέους. Τα αιτήματα αυτά αποτέλεσαν ισχυρά κίνητρα για ταχύ και ουσιαστικό εκσυγχρονισμό της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Αποκάλυψαν επίσης την αναγκαιότητα της ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης των εκπαιδευτών και επίσης την επιτακτικότητα ενός πολιτισμικού προσανατολισμού των εκπαιδευτικών διαδικασιών. Ιδιαίτερα στις σύγχρονες κοινωνίες, όπου οι μετακινήσεις διαφόρων εθνοπολιτισμικών ομάδων είναι έντονες και τα όρια μεταξύ κρατών, γλωσσών και θρησκειών γίνονται όλο και πιο ρευστά, η προσαρμογή σε συνθήκες πολυπολιτισμικής συμβίωσης και συνεργασίας αποτελεί πρόκληση για την εκπαίδευση, η οποία οφείλει να δημιουργήσει κατάλληλες στρατηγικές, για να αντιμετωπίσει τα νέα μορφωτικά προβλήματα και δεδομένα.

Στη σφαίρα αυτή, η οπτική της κοινωνικής ανθρωπολογίας είναι πολύ χρήσιμη. Οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι ενδιαφέρθηκαν -ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα- ειδικά για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν στη μόρφωση και την εκπαίδευσή τους τα παιδιά που, για διάφορους λόγους (οικονομικούς, θρησκευτικούς, πολιτικούς, γλωσσικούς), διέφεραν από τον κύριο όγκο του πληθυσμού. Αν και αρχικά δεν έκαναν επιτόπιες έρευνες σε σχολεία, γνωστοί ανθρωπολόγοι μελέτησαν και έγραψαν για τις σχολικές εμπειρίες αυτών των παιδιών (Kneller 1965, Nickolson 1968, Πηγιάκη 1988). Η επιτόπια εθνογραφική έρευνα στο σχολικό περιβάλλον άρχισε από τη δεκαετία του 1950, διευρύνθηκε στη δεκαετία του 1960 και εφαρμόστηκε συστηματικά από τη δεκαετία του 1970 κ.ε. (Cohen-Manion 1997, Roberts et al. 2001, Πασχαλιώρη-Μίλεση 2005).

Η κοινωνική ανθρωπολογία μελετά τον άνθρωπο, δηλαδή τον εαυτό μας, στην αλληλεπίδρασή του με όλους τους άλλους. Η εκπαίδευση είναι η διαδικασία με την οποία όλοι αυτοί οι «εαυτοί» διαμορφώνονται, κοινωνικοποιούνται, συνάπτουν σχέσεις και επικοινωνούν: όπως παρατηρεί ο σύγχρονος αμερικανός θεωρητικός της

εκπαίδευσης Jerome Bruner, αν θέλουμε να κατανοήσουμε πλήρως τον θεσμό της εκπαίδευσης πρέπει να τον θέσουμε στην ευρύτερη δυνατή κοινωνική και πολιτισμική συνάφεια (Bruner 2007: 101), και η πρόκληση είναι να εντάξουμε τη γνώση μέσα στη ζωντανή κατάσταση που είναι η σχολική τάξη – η σχολική τάξη ενταγμένη κι' αυτή μέσα στον ευρύτερο πολιτισμό.

Βασική θέση του Bruner είναι ότι ο πολιτισμός διαμορφώνει τη νόηση και τη σκέψη μας, μας παρέχει πρότυπα ταυτότητας και δράσης μέσω των οποίων οικοδομούμε τον κόσμο, τις αντιλήψεις για τον εαυτό μας και τις δυνατότητές μας. Πολιτισμός είναι ο τρόπος ζωής και σκέψης τον οποίο διαμορφώνουμε, διαπραγματευόμαστε, θεσμοποιούμε και εντέλει καταλήγουμε να ονομάσουμε «πραγματικότητα» για να διευκολυνθούμε στην αλληλεπίδρασή μας με όλους τους άλλους, γιατί, όπως δηλώνει επιγραμματικά, «η νόηση αναπτύσσεται μέσα στο κεφάλι μας αλλά και μαζί με τους άλλους» (ό.π.: 176). Ο Bruner τονίζει ιδιαίτερα την έννοια του *πολιτισμικού περιβάλλοντος*, το οποίο ενισχύει και υποστηρίζει την ανάπτυξη των εγγενών δυνατοτήτων του ατόμου, μια πολύ περιεκτική έννοια ευρύτερη και απ' αυτήν του πολιτισμού, γιατί συμπεριλαμβάνει όλους τους πιθανούς επιμέρους παράγοντες που επηρεάζουν την οικοδόμηση της σκέψης, της αίσθησης και της πράξης – παράγοντες ιστορικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς, βιολογικούς, ακόμη και συναισθηματικούς, αφού ο πολιτισμός μάς μαθαίνει ακόμη και πώς να αισθανόμαστε!¹

Στη βάση αυτή η ανθρωπολογική έρευνα προσφέρει στην εκπαιδευτική διαδικασία μία διαπολιτισμική κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και μία εκ των έσω γνώση της ιδιαιτερότητας του κάθε πολιτισμικού συστήματος. Κι επειδή «ο πολιτισμός» δεν είναι μια στατική, ενιαία και αυτόνομη οντότητα, πέρα και έξω από τις ιδέες και τις πράξεις των ανθρώπων, (αντίθετα πρόκειται για ένα δυναμικό και συνεχώς μεταβαλλόμενο συνεχές, είναι μια διαδικασία μάλλον παρά μια οντότητα), η ανθρωπολογία προσφέρει τελικά μία συγκριτική και γενικευτική ταυτόχρονα προοπτική ως προς τις μαθησιακές και τις αξιακές δυνατότητες και προσαρμογές των ανθρώπων.

Η εκπαίδευση, λοιπόν, είναι μία από τις κοινωνικές αρένες, όπου αποκαλύπτονται με πολύ επείγοντα τρόπο τα προβλήματα της πολιτισμικής σύγκρουσης, της πολιτισμικής ολοκλήρωσης ή του πολιτισμικού κατακερματισμού.

¹ Για το νόημα της «συναισθηματικής πολιτισμικής γνώσης» βλ. την προσέγγιση των Cl. Geertz (1973: 449) και Χρ. Βέικου (2004: 314 – 325).

Με δεδομένη τη διαπίστωση αυτή, η σχολική πραγματικότητα σήμερα πειραματίζεται με εναλλακτικές πρακτικές μονοπολιτισμικής αφομοίωσης ή πολυπολιτισμικής ενσωμάτωσης, και αναζητούνται διδακτικά μοντέλα που να υπερβαίνουν τις εθνοπολιτισμικές διαφορές, να αντιμετωπίζουν ικανοποιητικά τις μορφωτικές ανάγκες των ποικίλων ομάδων και ατόμων και να εξασφαλίζουν ομαλή σχολική και κοινωνική ένταξη για τους διαφορετικούς μαθητικούς πληθυσμούς. Όπως έγραφε ήδη από το 1967 ο G. Bereday (Bereday 1967), «η εκπαίδευση είναι ένας καθρέφτης (...) Τα έθνη μπορεί να επιδεικνύουν δύναμη για να κρύψουν τις αδυναμίες τους, να υψώνουν μεγαλοπρεπείς προσόψεις για να κρύψουν τις άθλιες πίσω αυλές, να προσποιούνται ειρήνη ενώ ετοιμάζονται για πόλεμο αλλά ο τρόπος που φροντίζουν τα παιδιά τους μας λέει αλάνθαστα ποιό πραγματικά είναι».

Το βασικό πρόβλημα, ωστόσο, που δημιουργείται στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές και ετερογενείς κοινωνίες είναι ότι οι διάφορες πολιτισμικές ομάδες που τις απαρτίζουν ορίζουν διαφορετικά η καθεμία τους επιθυμητούς τρόπους εκπαίδευσης και δράσης. Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι ότι, παρά την καθιερωμένη αντίληψη, η εκπαίδευση δε συνδέεται αποκλειστικά με τον θεσμό του σχολείου. Οι διαδικασίες αυτές ισχύουν για τις περισσότερες κοινωνίες σήμερα, τις κοινωνίες-χωνευτήρια, όπου οι ανθρώπινες ομάδες που συμβιώνουν δεν είναι ομόγλωσσες, ομοεθνείς, ομόθρησκες και ομοιογενείς. Άρα η εκπαίδευση που παρέχεται, για να είναι αποτελεσματική, πρέπει να λαμβάνει υπόψη την ετερότητα και τη διαφορά, τις άλλες αξίες και επιλογές, συνήθειες ή δυνατότητες των διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

Ένα καίριο ερώτημα είναι αυτό που αναφέρεται στην αποτελεσματικότητα της εκπαίδευσης μέσα σ' αυτόν τον πολιτισμικό πλουραλισμό. Αλλά τι είναι αποτελεσματικότητα στην εκπαίδευση, τι μορφή πρέπει να έχει η εκπαίδευση για να είναι αποτελεσματική και, επιπλέον, αποτελεσματική ως προς τι: την αφομοίωση και άρα την ομοιομορφοποίηση των υπο-ομάδων σε ένα ενιαίο πολιτισμικό μόρφωμα ή την ενσωμάτωση με διατήρηση της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους και μίας σχετικής διαμορφωτικής αυτονομίας; Σ' αυτό ειδικά το πρόβλημα η ανθρωπολογική εθνογραφική έρευνα έχει πολλά να προσφέρει για την κατανόηση των ατομικών και κοινωνικών εντάσεων που προκαλούνται από τη συνάντηση δύο πολιτισμών, για τα «πολιτισμικά εμπόδια», όπως αποκαλούνται, που αντιμετωπίζουν τα άτομα που προέρχονται από δύο κόσμους.

Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης εντάσσονται τα κείμενα της ενότητας που ακολουθεί. Παρ' ότι αναφέρονται και τα τέσσερα στη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα της Θράκης, προσφέρουν στην ουσία πολύ περισσότερες οπτικές γωνίες που μπορούν να αφορούν ευρύτερα τις κατευθύνσεις και τις πρακτικές που ακολουθούνται -ή επιδιώκεται να ακολουθούνται- στα ελληνικά εκπαιδευτικά πράγματα. Στο κείμενο της **Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου** η ανάδειξη της διαφορετικής καταγωγής των μαθητών (που καλούνται να αφομοιωθούν από ένα ομογενοποιημένο σχολικό πρόγραμμα στο Γυμνάσιο) μέσω της συγκρότησης των γενεαλογικών τους δέντρων μπορεί να λειτουργήσει πολλαπλά: να κατοχυρώσει ως κοινωνικά «έγκυρη» τη διαφορετική γλωσσική, εθνοτική ή θρησκευτική ταυτότητα των μαθητών, να δοκιμάσει στην πράξη ένα θεσμικό πλαίσιο έξω από το στενό σχολικό πρόγραμμα και να ενεργοποιήσει ένα μαθητικό δυναμικό που τηρεί παθητική στάση απέναντι στην ακαμψία του προγράμματος αυτού.

Στην ίδια κατεύθυνση, η πρωτογενής επιτόπια έρευνα για τις κρήνες σ' ένα πομακοχώρι από μειονοτικούς μαθητές και μαθήτριες Λυκείου, από κοινού με τους καθηγητές τους, γίνεται αφορμή για μια σειρά από διαπιστώσεις μεγάλης πολιτισμικής σημασίας, όπως παρουσιάζονται στο κείμενο των **Γιώργου Τσίμα** και **Σειρά Κίναλη**: η ανάδειξη του «αυτονόητου» για τους «εντόπιους» μαθητές (κρήνες) σε πολιτισμικά σημαντικό στοιχείο τονώνει την αυτοπεποίθησή τους, αυξάνει την αυτοσυνειδησία τους και αντιστρέφει τους ρόλους, αφού οι πλειονοτικοί καθηγητές μετατρέπονται σε «μαθητές» των μαθητών τους σχετικά με τον εντόπιο τρόπο ζωής της μουσουλμανικής μειονότητας. Έτσι, το πρόγραμμα μιας επιτόπιας εθνογραφικής δράσης γίνεται μέσο διαπολιτισμικής κατανόησης και εκπαίδευσης.

Αν, όμως, η εθνογραφική προσέγγιση είναι αξιοποιήσιμη ως εκπαιδευτικό εργαλείο, τότε θα πρέπει να οριοθετηθεί μεθοδολογικά, ώστε να είναι αποτελεσματική. Αυτήν ακριβώς τη συζήτηση περιλαμβάνει το κείμενο της **Άννας Κουτσούρη**, όπου κατατίθεται διεξοδικά μια ενδιαφέρουσα μεθοδολογική πρόταση για τη προσέγγιση των μειονοτικών μαθητών και των αντιλήψεών τους μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης στο σχολείο, με αφορμή τη διερεύνηση της γνώσης τους για τα δικαιώματα του παιδιού. Με τον τρόπο αυτό ο δάσκαλος – εθνογράφος θα μπορούσε να λειτουργήσει καταλυτικά στην ανάπτυξη της διαπολιτισμικής συζήτησης μέσα από την κατανόηση του ιδιαίτερου σύμπαντος νοημάτων των «άλλων» μαθητών του.

Τέλος, στο κείμενο του **Νικόλαου Μέλλιου** παρακολουθούμε τις αντοχές και την ανεκτικότητα ενός εθνοκεντρικού εκπαιδευτικού συστήματος απέναντι σε μια ενδιαφέρουσα ανατροπή: μειονοτικός είναι αυτή τη φορά ο δάσκαλος και πλειονοτικοί οι μαθητές. Στην πραγματικότητα, πέρα από τη γραφειοκρατική αμηχανία στην αντιμετώπιση μιας τέτοιας περίπτωσης, αυτό που αναδεικνύεται είναι εν τέλει η πενία ενός κατά βάση μονοπολιτισμικού εκπαιδευτικού συστήματος να διαχειριστεί ένα πολυπολιτισμικό κοινωνικό και εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Βιβλιογραφία

- Bereday G, 1967, *The Role of Missionaries in Education Programs in Underdeveloped Nations Since 1975*, Gottesman Libraries Archive.
- Bruner J., 2007, *Ο πολιτισμός της εκπαίδευσης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, μτφρ. Α. Βουγιούκα, επιμ. Χρ. Βέικου.
- Cohen L. – L. Manion, 1997, *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, Μεταίχμιο, Αθήνα, μτφρ. Χρ. Μητσοπούλου – Μ. Φιλοπούλου.
- Geertz Cl., 1973, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York.
- Kneller G.F., 1965, *Educational Anthropology: An Introduction*, J. Willey & sons, New York.
- Nickolson C.K., 1968, *Anthropology and Education*, Merrill Pub., Ohio.
- Roberts C. – M. Byram et al., 2001, *Language Learners as Ethnographers*, Multilingual, Clevedon.
- Βέικου Χρ., 2004, *Κακό Μάτι: η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, β' έκδ., Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Πασχαλιώρη Β. – Χ. Μίλεση, 2005, «Η ποιοτική μέθοδος της “συμμετοχικής” παρατήρησης: επισημάνσεις και προβλήματα», *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων* 10: 20-33.
- Πηγιάκη Π., 1988, *Εθνογραφία. Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην κοινωνική και παιδαγωγική έρευνα*, Γρηγόρης, Αθήνα.